

Opovrhovaný, opuštěný, zavražděný a zapomenutý JACOB ISRAËL DE HAAN

Poblíž centra Amsterdamu, nedaleko Rijksmusea a Akademie výtvarných umění, se nachází čtvrť Pijp, vybudovaná v průběhu devatenáctého století z laciných stavebních materiálů, s domy a štuky rádooby honosnými, jejíž ulice jsou pojmenovány po nejslavnějších nizozemských malířích. Geert Mak popisuje Pijl z přelomu 19. a 20. století jako „baštu tehdejších bohémů, plnou snů, básníků, ochlastů a průkopníků nového století... Ve čtvrti bylo plno pivnic, hostinců a jiných míst tajné zábavy. Vycházel zde speciální týdeník nazvaný *Pst-Pst*, plný inzerátů jako: *Prostorná sednice a ložnice v Pijpu k pronájmu. Nájemné 200 zlatých měsíčně včetně používání plynového světla a roztomilé mladé osmnáctileté dámy. Nebo: Musím mít dědice a mému muži není dáno jej pořídit. Kdo chce jako 'stvořitel' posloužiti?*“ A právě k tomuto amsterdamskému Montmartru odkazuje název románu *Pijpelinky*. Z dobových recenzí vyplývá, že jej všichni shodně a také správně rozluštili jako „črty z Pijpu“. *Pijpelinky* zároveň předznamenávají hravost jazyka, s níž je kniha psána. V neposlední řadě titul asociuje nizozemský idiom „lije jako z konve“ (*het regent pijpestelen*), a to zcela po právě, neboť v knize prakticky celou dobu prší. V této vykřičené čtvrti bydlel tedy i mladý, neznámý spisovatel Jacob Israël de Haan.

Jacob Israël de Haan se narodil 31. prosince 1881, ve stejné roce jako jeho sestra Carolina (později píší pod pseudonymem Carry van Brugeen), v rodině židovského obchodníka a později učitele náboženství. Matčin mazlíček se špatně snášel se vznětlivým otcem a obrnil se proti němu chladem a sarkasmem. V roce 1900 dostudoval na učitelském ústavu a našel práci na obecní škole v amsterdamské čtvrti Pijp (kde se bude odehrávat děj jeho prvního románu). Údajně ale nebyl dobrým pedagogem, nedokázal si zjednat pořádek, děti často bil tak, že to vedlo ke stížnostem. Dále se však vzdělával, o tři roky později složil závěrečnou zkoušku na humanitním gymnáziu a začal studovat práva na univerzitě, ta dokončil v roce 1909. Již během studia se obrátil zády k židovské víře svého otce, sympatizoval s takzvanými sociály (anarchisty a socialisty) a po přečtení díla Karla Marxe se přihlásil do Sociálně-demokratické strany dělníků SDAP. Od roku 1903 začal přispívat do nedělního vydání socialistického listu *Het Volk*, kde se stal redaktorem dětské rubriky. De Haan projevoval literární talent, od roku 1900 publikoval své básně v kulturně-literární revue *De Gids*, snažil se také nalézt uznání Osmdesátníků, nizozemských romantických dekadentů z 80. let 19. století, kteří propagovali umění pro umění, jednotu formy a obsahu, umění extáze. Narazil však u nich zpočátku na zdrženlivost a odtažitost, doprovázenou zdvořilými radami a povzbuzením k další tvorbě. Snad mladý de Haan (celkem oprávněně) očekával, že se za něho tyto zastánci proklamované svobody umění, kteří se pohoršlivých témat rozhodně neštíteli, postaví. To se ale spletl, později si vysvětlíme proč.

Šéfredaktor listu *Het Volk* P. L. Tak, kde mladík působil, ho vybízeli, aby napsal nějakou knížku pro hochy, když umí tak dobře vyházet s dětmi. Text, který se mu 9. července roku 1904 dostal na stůl, by rozhodně žádnému chlapci číst nedal. To, co četl, bylo zvrácené, perverzní, úchylné, a navíc to mohlo být i nakažlivé. To, co držel v rukou, byl De Haanův román *Pijpelinky*. Kniha byla věnována Arnoldu Aletrinovi, amsterdamskému lékaři, autorovi trdomyslných, pesimistických románů, ale především sexuologovi, který se zasazoval o větší pochopení pro odlišnosti uranistů (jak se tehdy homosexuálům říkalo). Aletrino byl do té doby De Haanův blízký přítel, a možná i něco víc. Navíc by se od něj již jen vzhledem k jeho odbornosti dala očekávat větší tolerance. I on však byl *Pijpelinkám* nadmíru zděšen a od milého debutanta se naprosto distancoval. To právě on – za pomoci De Haanovy o devět let starší snoubenky Johanny van Maarseveenové – skoupil téměř celý náklad.

Pijpelinky byly v novinách avizovány skutečně jako knížka pro děti, stěží ovšem uvěřit, že ji jako takovou De Haan psal. Z dochovaných písemností vyplývá, že se o žádnou dětskou knížku ani nepokusil. V zápalu svých dvaadvaceti let napsal první nizozemskou knihu s otevřeně homosexuální tematikou, tedy v jistém smyslu přece jen knížku pro „hochy“. Pohoršující na ní nebyl jen poměr mezi dvěma muži, ale především fakt, že je tento poměr prezentován bez jakýchkoli skrupulí, bez jediného pozastavení nad jeho „abnormalitou“ či snad nemravností. Willem Frederik Hermans, jeden z největších nizozemských autorů 20. století a také nemilosrdný literární kritik v sedmdesátých letech dvacátého století, o *Pijpelinkách* píše: „Šokující na nich byla (a možná ještě je) mimo jiné samozřejmost, s níž je popsána jednostranná láska, jež je bez jediného omluvného slůvka jiná, vztah mezi dvěma jedinci, kteří se nevzpouzejí zavedeným mravům, nýbrž se prostě smiřují s tím, že do nich nezapadají. Dále se o tuto skutečnost ani slůvkem nezavadí, jako by takový vztah nikdy nebyl tabu. Celý příběh je podán takovým tónem, jako by to vůbec ani nebyl první román, který tohle přísné tabu neuznává.“

Formálně jsou *Pijpelinky* dozvukem nizozemského naturalismu, jenž se vyznačuje (což je unikátní) využitím impresionistických stylistických prostředků. Středem románu je „nervózní“ stvoření, mladík s rozjitřenými nervy a neukojenou touhou. Syžetem díla je příběh vystřízlivění: zatímco jeden se snaží ve vztahu křečovitě vymanit, druhý se postupně smiřuje s jeho nereálností a naprosto chladně a s přehledem odděluje svůj citový život od pohlavního. Determinující okolnosti není třeba rozpitvávat, zde – jako v každém klasickém naturalistickém díle – je to doba a společenské poměry, co oběma brání v uskutečnění plnohodnotného vztahu. V nemilosrdném vylíčení odpudivě pokryteckých maloměstských lidiček se projevuje i naturalistické nenávisť k měšťáctví. Na neposledním místě stojí zájem o sexualitu, pro dnešního čtenáře sice zaobaleně, ale na tehdejší dobu dostatečně sugestivně vylíčené pohlavní chování homosexuálů, ba navíc ve zcela nepřijatelných formách, jako je styk za úplaty či sex se čtrnáctiletým. Jazyk je co nejpřirozenější, což v tomto případě znamená, že promluvy jsou reprodukovány v hovorové amsterdamské němčině, jadrné a drsné, která nápadně kontrastuje s malováním slovy ve vyprávěcích pasážích. Takto dokonale reprodukováná obecná mluva byla v době vzniku *Pijpelinek* skutečnou novinkou. Oblíbeným naturalistickým objektem bývali degeneráti, vyvrhelové: odhlédneme-li se od poněkud diskutabilních hlavních postav, knihou se mihají propuštění vězni, obskurní postavičky, postižené děti, alkoholici.

Literárně jistě kniha nepatří k vrcholům nizozemské literatury, stylisticky podléhá dobové módě. Především tvorba neologismů, spojování slov a posun významů byly typické pro představitele již zmiňovaného hnutí Osmdesátníků, jímž byl začínající spisovatel silně ovlivněn. Jak si stěžuje Hermans, jenž byl sám mistrem střízlivého a navýsost pregnantního vyjadřování: „*Pijpelinky* se jen hemží slovy, která v žádném slovníku nenaleznete. Nedá se ani uhodnout, co znamenají, protože jsou poslepovaná z existujících slov nebo od nich odvozená jiným způsobem užití.“ Důvodem tvorby těchto slov mělo být vystižení nových nuancí a aspektů skutečnosti, avšak výsledkem bývala často nesrozumitelnost a šroubovanost vyjádření toho, co bylo možné říci zcela prostě.

Nejspíš to bylo právě formální úsilí a objektivní realismus, které se po prvním vydání stalo *Pijpelinkám* osudným. De Haan psal bez jakýchkoli zábrán o věcech, jichž se veřejnost štítla, a tím, že uváděl skutečná jména ulic i osob, budil dojem, že se tyto „nechutné“ události skutečně staly. To muselo Aletrinovi, kterému tehdejší předseda vlády A. Kuyper už jen za pouhou obhajobu spisu o uranismu vyhrožoval vězením, nahánět obrovský strach. Však také neváhal prohlásit svého někdejšího blízkého přítele za „nesmírně zdegenerované individuum

prosté veškerého morálního citu, navíc bisexuální s převážně homosexuálními sklony. Když ho člověk spatří, myslí si, že má před sebou blázna, tak divně se chová a tak pošetile se strojí.“

Neotálel ani šéfredaktor Tak, který hned druhého dne po vydání De Haanovi napsal: „Pane Haane, včera jsem si přečetl Vámi vydanou knihu *Pijpelinky*. Je snad jasné, že po publikaci této knihy, která byla pro mne a jistě i pro mnoho dalších velmi nemilým překvapením, musí skončit Vaše spolupráce s *Nedělními listy Het Volk*. Neočekáváme od Vás již žádné příspěvky. S uctivým pozdravem P. L. Tak.“

De Haan se ohradil proti takovému svévolnému rozhodnutí a obrátil se na vedení SDAP, jež list vlastnila. To sice uznalo, že Takův postup byl unáhlený, avšak nic víc neučinilo. Strana hlásala pokrok, ale pokrok v emancipaci žen, v dosažení všeobecného hlasovacího práva a zavedení kratší pracovní doby. V oblasti sexuality však byla stejně úzkoprsá jako nejradičálnější konzervativci. Šéfredaktor Tak znemožnil De Haanovi i to, aby se v novinách proti odsudkům a haně bránil. Zkrátka jeho dopisy redakci ignoroval, a to i přes výzvy arbitrážní komise, která na něj zjevně také příliš nenaléhala. Publikaci De Haanovy reakce komise sice po čase prosadila, neboť už nešlo jen o osobní rehabilitaci, ale i o uměleckou svobodu, ale až v únoru 1905.

De Haan, který byl za Takova přispění vyhozen i z dalšího zaměstnání, se ve svém zoufalství obrátil také na ty, od nichž čekal projev umělecké kolegiality, na jím tak obdivované a uctívané Osmdesátníky. Byli to právě oni, kdo v polovině osmdesátých let 19. století ve své manifestu bouřlivě propagovali nezávislost umění na morálce. S nadějí se obrátil především k Lodewijku van Deysselovi, jehož – kmochem též naturalismem ovlivněný – román *Nějaká láska* (*Een liefde*, 1887) šokoval sice nepřímou, leč odvážně popsanými scénami sebeukájení hlavní hrdinky Mathildy. O dva roky později následovala autobiografická *Malá republika* (*De kleine republiek*), odehrávající se na internátní škole, která z hochů vychovává v přísném a bohabojném duchu kazatele či je připravuje na jejich místo ve společenské elitě. Ústřední roli v této knize hraje intimní kamarádství dvou chlapců, kteří si navzdory striktní kontrole v ústraní projevují náklonnost. Jenže čtyřicetiletý Van Deyssel zjevně nebyl již takový rebel jako v pětadvaceti, kdy tyto knihy psal. Třidvacetiletému mladíkovi sice projevil sympatie, soucit s jeho údělem i pochopení pro jeho knihu, veřejně se ho však zastat neodvážil. Předmluvu k druhému vydání *Pijpelinek*, o niž ho De Haan úpěnlivě prosil, nenapsal. A Albert Verwey, další z Osmdesátníků, symbolista, významný esejista a kritik, za mlada autor cyklu se zřetelně homoerotickým podtextem *O lásce, jež přátelstvím se zve* (*Van de liefde die vriendschap heet*), zařadil De Haanovy literární příspěvky do svého časopisu *Beweging* teprve v roce 1909.

Bud' jak bud', první vydání *Pijpelinek*, jak už bylo zmíněno, zmizelo – především za Aletrinova přispění – během první čtrnácti dnů z povrchu zemského a dnes náleží k unikátům v nizozemských antikvariátech. V témže roce (1904) vyšlo ještě druhé vydání, v němž De Haan přejmenoval hlavní protagonisty na Cora a Felixe, věnování Aletrinovi vypustil a nahradil jej citátem z Catulla, knihu o deset stránek prodloužil poněkud nešťastně především zdumčivými úvahami a ze čtrnáctiletého chlapce, jenž byl ke konci románu hrdinovým milencem, udělal „skoro dospělého“. Mimochodem dosud nebyl proveden výzkum, který by podal odpověď na zajímavou otázku, totiž jaké byly pohnutky nakladatele, který *Pijpelinky* poprvé i podruhé vydal. Jisté je, že k reedici prvního vydání (nezasaženého cenzurou) došlo až po sedmdesáti letech, v roce 1974, s poněkud tendenčním doslovem W. J. Simonse. Systematickému a vědecky odpovědnému výzkumu De Haanova díla se začali od počátku 80.

let 20. stol. věnovat Rob Delvigne a Leo Ross, kteří také v roce 1982 přišli s prvním redigovaným a okomentovaným vydáním a především se zasadili svou publikační činností o „znovuobjevení“ tohoto zcela zapomenutého a dlouho nepochopeného spisovatele.

Aféru kolem celého románu zakončil De Haan otevřeným dopisem P. L. Takovi, v němž vyjádřil své rozhořčení i zklamání. V březnu roku 1907 uzavřel manželství s lékařkou Johannou van Maarseveenovou. Ta mu poskytla nejen zázemí a bezpečný přístav, ale jako akademicky vzdělaná žena pomohla De Haanovi, aby se vymanil z maloměstského prostředí, z něhož pocházel, a začal budovat vlastní kariéru. Avšak i přes velkorysost a toleranci nemohl spisovatel potlačovat svou podstatu, a tak se svazek, který nebyl nikdy rozveden, po čase rozplynul v neurčito. V roce 1908 vydává De Haan román *Úchyly* (Pathologiën), v němž opět popisuje – tentokrát poněkud sadističtěji – vztah dvou mužů.

V letech následujících se De Haan věnoval především výzkumu významu jazyka v komunikaci, psychických asociací mluveného slova, a to především na poli právnickém. V roce 1916 obhájil svou disertaci a začal působit jako docent na Amsterdamské univerzitě. Psaní románů tehdy již náleželo minulosti, De Haan psal v těchto letech pouze poezii. Ve svých *Libertinských písních* (Libertijnsche Liederen, 1914), *Písních* (Liederen, 1919) a především v nádherném *Novém Kartágu* (Een nieuw Carthago, 1919) hledal opět inspiraci v erotice mezi muži, ale tentokrát se proti němu nezvedla žádná vlna odporu.

V roce 1921 se stal členem Nizozemského svazu sionistů. Naučil se hebrejsky a v lednu 1919 dojel do Palestiny. Jako korespondent celostátního deníku *Algemeen Handelsblad* odtamtud napsal na čtyři stovky velmi informativních reportáží. V roce 1921 vydává svázané fejetony *Jeruzalém* a v roce 1925 vydala jeho sestra posmrtně svazek *Palestina*. Obě knihy se vyznačují vyzrálým stylem, zcela prostým módního balastu slovních kudrlinek, jimiž byly ještě obtěžkány *Pijpelinky*. Obě jsou psány průzračným jazykem, s dokonalým vypravěčským citem a objektivním postřehem.

De Haan se později stal docentem na Státní právnické fakultě v Jeruzalémě a pokračoval ve svém výzkumu. Zároveň se De Haan v konfrontaci s následky židovského osídlování Palestiny a s komplikovanými politickými poměry od sionismu odvrátil. Svůj názor nejen publikoval v článcích, ale zasílal také memoranda anglické vládě a Společnosti národů. Začal mít rostoucí vliv v politicky významném uskupení Chaima Sonnenfelda Agudat Jisrael, které upíralo sionistům právo hovořit jménem židovského národa. Veřejně se stýkal s Araby. Důsledky tohoto chování na sebe nenechaly dlouho čekat: jeho přednášky byly bojkotovány a v roce 1923, krátce před odjezdem do Londýna, kam měl odcestovat jako vůdce agudatské mise, byl zavražděn. Dlouho panoval názor, že byl zastřelen Araby. Později se však ukázalo, že se stal obětí sionistické osvobozené organizace Hagana. Jeho smrt tak byla první politickou vraždou v židovské Palestině.

Osud Jacoba Israële de Haana i jeho díla byl vskutku pohnutý. Určitě i proto, že doma upadl v zapomnění, nebyl De Haan překládán do jiných jazyků. Po jidiš, do něhož byl v roce 1925 v Polsku přeložen *Jeruzalém*, a francouzštině, v níž vyšla roku 1997 De Haanova *Palestina*, je čeština třetím jazykem překladu a vůbec prvním jazykem, do něhož jsou přeloženy právě *Pijpelinky*.

Zdroj: Jacob Israël de Haan – *Pijpelinky* (1904). Překlad a doslov Veronika Havlíková (2006).